

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

IV 2013 8

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Радоје Симић
 Јелена Јовановић Симић
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет

УДК 811.163.41'367.335
 DOI 10.7251/fil1308048s

О ТЕКСТУ И ЊЕГОВОЈ СТРУКТУРИ¹

Апстракт: *Најтежи проблем у теорији текста јесте питање – из којих се јединица текст састоји и на који начин се међу његовим елементима успоставља веза која обезбеђује јединство целине. Аутори су себи поставили задатак у овом раду – који представља одломак из ширег текста² – да продру у суштину тога проблема и објасне неке од основних појмова.*

Кључне речи: *текст, реченица, исказ, текстема, вербатив, кохезија.*

1. Уводне напомене

1. М. Ивић (1996: 271–272) скреће пажњу на текстовну лингвистику и истиче како заступници ове дисциплине тврде да текст није просто скуп реченица, већ структурирана целина.

а) У анализи текста „се имају у виду појаве као што су, на пример, анафоризација, проблем употребе одређеног члана, појава 'слагања времена', однос тема – рема, пресупозиција, присуство израза типа 'у ствари', 'наиме' и сл. [...] Разрађивање текстуалне граматике – закључак је ауторкин – претпоставља, у ствари, на првом месту описивање свих начина на које се остварује семантичка кохезија текста.

б) Наизглед различите појаве, као што су, на пример, анафоризација и рекурзивно парафразирање основне теме саопштења (тј. враћање на исту тему у говору), наћи ће се паралелно третиране приликом осветљавања ове проблематике³.

2. Ми ћемо у овом чланку повести расправу о једном структурном аспекту текста: о саставним јединицама, те њиховим структурним и општим одликама. Ограниченост простора намеће ограничења и у тематици, па ћемо истаћи само најбитније моменте.

2. О структури текста

1.1. Дефиниције текста полазе од 'реченице' као основне јединице и, по правилу, утврђују да је текст уређен и затворен низ реченица. Ми смо оспорили такав став (Симић, Јовановић 2013: у шт.) утолико што смо у овом контексту негирали исправност појма 'реченица'. Реченица је структура која се одликује посебним односом саставних делова, а сем у апсолутној позицији, као самостална јединица споразумевања, често се налази и у везаној позицији, интегрисана у ширу конструкцију („Реченица је инклузивна и интегративна форма“ –

својстава по којима се једна врста текста разликује од друге; та својства одређују *текстуалност* текста. У пионирском пројекту 1970-их година на Свеучилишту у Констанцу у Њемачкој пропао је покушај стварања експлицитне текстне граматике, али су онедавно истраживања постала разрађенија и сложенија.“ У садашње време ова дисциплина постаје све мање популарна, а у томе је престиже наратологија, у најновије време когнитивна лингвистика...

¹ Овај рад написан је у оквиру пројекта 178006, *Српски језик и његови ресурси*, који финансира Министарство за науку и развој Републике Србије.

² В. Јовановић, Симић 2013 (у шт.).

³ По Трескову *Рјечнику лингвистичких појмова* (Треск 2005: s.v. 'текстна лингвистика'): „Текстна лингвистика појавила се у Европи, особито у Њемачкој и Низоземској. Бави се промјенивим сврхама разноврсних текстова и изричитим препознавањем формалних језичних

утврдили смо тамо). Овим је индиректно и директно негирана начелна могућност безрезервног прихватања појма реченице као аутономне јединице текста, а као основна ћелија изградње текстовних структура (Симић, Јовановић 2002) означена форма која у начелу може као самостална говорна јединица обављати комуникативну функцију. Назвали смо је *исказом*. У руској теорији исказа се приписује чак и значајна улога у конституисању комуникативне природе текста (Валгина 2003), јер се његов 'ремаатски' елемент сматра базом за утврђивање дистинктивних обележја исказа, тиме и 'функционално-смисаоних типова' структура у које се уједињују искази, а и текста као целине.

1.2. Када говоримо о 'ремаатском' делу исказа, обавезни смо да пођемо од двочлане структуре, па мислимо и о 'ремаатском' његовом елементу. Ако је ремаатски елеменат исказних форми релевантан с гледишта квалификације и класификације како њих самих тако и виших формација чији су конституенти, каква је онда улога тематског? Најпре, према томе, ваља утврдити природу исказа и улогу 'теме' и 'реме' у његовој структури, дакле ваља размотрити функцију и међуоднос састојака исказа, па тек онда размислити о вањским релацијама. Ако 'рема' смера ка информативној функцији исказа и испољава се у тој сфери, онда је јасно да је 'тема' усмерена на садржај, на начин његовог формирања. За ово друго употребићемо термин 'сигнификација'. Размотрићемо најпре нека релевантна мишљења о томе, па затим дати сопствени суд.

1.3. По Билеровим (1978) конкретним примерима које смо навели у *Теорији текста* (Симић, Јовановић 2013: у шт.) – нпр. "Ти часни човече!" и сл. – иако не и по његовим ставовима, такође је могуће нпр. говорити не о предикативним конструкцијама, дакле реченицама, већ о *исказним формама* и њи-

ховим класама, као о елементарним језичким структурама, а то ће рећи и текстовним. Напомињемо још једном, у вези с Билеровим тврдњама, да језички знак употребљен у процесу споразумевања, исказ, обавља најмање тројаку функцију – сигнификативну, на једној страни, указујући на предмет споразумевања; експонативну, на другој, јер служи као израз говорникових духовних покрета у вези с тим предметом; и информативну, на трећој, јер целокупни денотативни и експонативни садржај презентује саговорнику, адресату, утичући на његов сазнајни хабитус, али и на правце његових активности, духовних и физичких,⁴ или сл. Те су функције суштински моменти егзистенције исказних форми. Оне – те функције – не морају бити обележене, али се увек на неки начин морају испољавати у употреби ових форми. Према томе: *исказ је језичка форма која под одређеним условима може послужити као средство споразумевања*.

1.4. Додаћемо да сем вишечланих постоје и једночлани искази. Наша истраживања (Симић, Јовановић 2013: у шт.) показала су да их има више врста. Код номинација (*Народно позориште*), а и свих облика нижег еволуцијског и структурно-функционалног ранга (*Ах! – Браво!*), нема назнака тематско-ремаатске структурне дисоцијације. Код једночланих исказа функције су или синкретички усредсређене на једини члан исказа, или слабо развијене и непознатљиве. Поменуто номинације нпр. управо фигурирају као „елементарна врста исказних структура за изражавање саодноса лингвистичке форме с ванјезичким денотатом“ (– *Српска граматика* на корицама уџбеника), али не

⁴ Ова се 'учинковитост' језика често у теоријским радовима запоставља, па је добро што су је Остин (1986) и Серл (1991) у својим истраживањима истакли у први план.

Радоје Симић, Јелена Јовановић Симић

дају директне податке за испитивање информативних функција.

1.5. Упоредимо ли управо поменути с двочланим конструкцијама најнижег типа. – *'Други дан, друга и нафака'* – пашће нам у очи да је наведени пример потпуно прозиран, тј. његов смисао је јасан по себи. Прво што код њега уочавамо – гласи објашњење уз наведени пример – јесте двочлани састав (*дан – нафака*); и друго: координираност чланова. У нашем примеру постоји и појачајни елеменат: поновљено *други*. Форма је актуализована као општа истина: денотат је оверен традицијом и није му потребан ослонац на посебне околности – исказ важи у свакој прилици. Тако *уређене форме исказа* назвали смо *констатацијама*. Састоје се, дакле, од више чланова, а ови се узајамно подржавају и образују неку сигнификацијску заједницу која онда развија јасан смисао и отвара се према читаоцу или слушаоцу, има двојаку сигнификативно-информативну функцију. Разгледаћемо међуодносе у ближој перспективи. Вишечланост се овде, како видесмо, своди на двочланост: *'Други дан – друга и нафака'*. Први члан формације *'други дан'* представља полазни део, *'тему'*, која функционише као проста ознака свог денотата. Други пак део *'друга и нафака'* – *'рема'* – далеко је сложенији по својим функцијама. Сем што назива свој денотат, он очито усмерава исказ према адресату – обавља информативну функцију. Али и још нешто: други део је окренут првом и на неки начин га објашњава. Објашњење је овде засновано заправо на апозицији: називајући *'други дан'* из другог угла, из угла онога што се тада чини и мисли – оно овде износи неке податке о њему квалификујући га. Рећи ћемо да други део, *рема*, има експланативну улогу у односу на први, *тему*.

Констатација је уређена исказна форма састава T + R.

2. Структуре попут констатације заслужују, дакле, назив исказа у правом значењу термина – оне имају сопствени смисао и јасан садржај: информативне су по функцији. Друго је – да је та лингвистичка структура, у ствари, за разлику од претходно наведених, обавезно вишечлана, најмање биполарна, те да се њена смисаоност и информативност рађа из узајамности чланова. Ови један другог функционално подржавају и тако остварују општу комуникативну функцију. Наравно, та подршка није ни несистематична ни неуређена правилима. Кључно правило јесте распоред чланова у две поларизоване полуструктуре – тематску и рематску. Наше је мишљење да структурно потпуни исказ садржи *'тему'* и *'рему'* и да *'рема'* садржи објашњење *'теме'*. Из овога следи да *'рема'* битно утиче на *'тему'*; она не само да презентује садржај *'теме'* већ баца светло на сигнификат, квалификује опште стање семантичког комплекса, усавршава га и квалитативно унапређује. То ће рећи да она обезбеђује „линеарни развој теме из тематског језгра“ (Исто: погл. 1, т. 2), *'следно кретање'* (Хјелмслев), *'кретање тематских елемената'* (Жирмунски), одн. *'кретање значења'* (А. Ричардс, исто: погл. 2.3.1, т. 2), *'тематску прогресију'* (Данеш, Гловацки Бернарди, исто: погл. 2.3.1, т. 5) или сл. Експланатум је једнострано упућен на сопствени сигнификат, док експланандум нужно успоставља релацију како према сопственом садржају тако и према експланатуму, и на неки начин га квалификује.⁵

3. Пуну пажњу уз наше одређење поменутих јединица ваља обратити на

⁵ На то упућују и други слични случајеви, као: – *Ја – сиромах* (ко сирће). *'Ја'* и *'сиромах'* овде се односе на исту личност (Толу Дачића у *Коренима Д. Ђосића*). Измењена перспектива унапређује семантички лик самог експланатума, као што би чинили и други поступци детерминације. И даље, развојност или прогресија сматрају се битним својством текста.

једночлану реченицу и на једночлану исказну форму нереченичног типа.

а) Реченица је, наине, врло често или, прецизније, у начелу, двочлана, састављена од субјекта и предиката. Тада је упоредива са структуром типа 'тема'-'рема', при чему субјекат има исти статус као тема, а предикат је по томе изједначив с ремом. Двочлана реченица, следствено, кад је у позицији исказа (кад је самостално изговорена као интонацијски заокружена целина), и када има 'нормалан' распоред елемената S + P (и 'нормалан' распоред акцената: s + P), прибраја се осталим исказним формама исте структуре, изједначујући се с њима и чинећи заједно с њима класу двочланих исказа, констативних форми, а с тим и основних јединица текста.

б) Али како у овом реду величина гледати на једночлану реченицу? И по интуитивном увиду у ствари, врло би неудобно и свакако неоправдано било избацити је с листе структура које генерирају текст. На то нас упућује и аналитички увид у структуру и функције њене. Није структурна биполарност исказне форме одлучујућа – већ двојство функција. А код једночлане реченице на специфичан начин се остварује то двојство у једној форми, како смо га ми описали (Симић, Јовановић 2002; Симић, Јовановић 2013: погл. 3.3.1, т. 3). Рекли смо да презент у једночланом исказу типа *Пишем*, нпр., сужава значење глаголске речи – 'десигнат' – на одређени круг појава које су предмет споразумевања у датој прилици – на 'денотат'. Сужавање значења, или семантичка рестрикција речи, извршена је – и то је најважнији моменат у целокупној нашој анализи – везивањем за неког 'носиоца' (*Зна*, тј. 'он' је тај који је носилац конкретног знања, оног на које се сада мисли⁶), или за неке носио-

це (*Мучу*, *Висе* и др.). 'Носилац' је, рекли смо, одредљив и одређен односом према говору; дакле, према 'производњи' исказа у којем се све то описује – и према 'произвођачу' говора: говорном лицу. Облик *Знам* упућује на сâмо говорно лице као 'носиоца' дешавања – то је такозвано прво лице. Облик *Престани* као 'носиоца' апострофира саговорника, онога којем је овим обликом императива заповест или молба упућена – то је 'друго лице'. У случајевима типа *Носе*, *Иду*, *Раде* и сл. 'носиоцем' је декларисан 'неучесник' у говору – то је 'треће лице'.⁷ Управо ова рестриктивно-семантичка функција јесте она спона између општег значења употребљене глаголске речи, десигната и садржаја о којем је реч, денотата. Ту је (и у презентацији тога поступка саговорнику) суштина реченичне функције – и функције

Белић је зачуђен због јавне немоћи лингвистике да да конкретно објашњење овога невероватног феномена: „Од времена Ф. Бопа наука се труди да покаже шта је у тој сложеници [тако он назива једночлану реченицу] глагол а шта је лична заменица, и до данас – узалуд. Чак не можемо поуздано утврдити да ли је у заменичком делу некадашњи прилог 'овде', као што би се морало претпоставити и као што је врло вероватно, или већ на неки начин створена лична заменица. Велики значај правих сложеница, реченичних као и свих других, у томе је што се њихови делови тешко распознају. То и долази отуда што се основно значење целог израза обично помера: 'који носи овде' (тј. који носи је онај који говори овде).“ Непотребан је овде појам сложенице јер деиктички моменат може бити садржан у свакој Мартинеовој 'ознаци функције', свакако и кад је она сумпсумирана у монему без разграничења фонијских ознака и њиховог дистрибуирања на различите носиоце, већ збирно инкорпорирани у јединствену форму.

⁷ Врло је важно уочити битну разлику између заменичког значења и глаголског лица. Наше 'Он је тај који зна' није 'потпуно' истозначно са 'Зна'. Заменица није чист 'деикс', дакле не инсистира само на амбијенталним релацијама којима се примиче Белићево 'Који зна на оном је месту' већ има и додатни анафорички присенак значења: 'он' је већ познат, раније помињан или сл.

⁶ Или, по адекватнијем, 'локалистичком', Белићевом тумачењу смисла деикса: 'који зна на оном је месту' (Белић 1998: I, 73). Иначе,

предикативности: да повеже та два реда факата.

Једночлана реченица по функцији је констатација, као и вишечлана.

в) Горња објашњења била су потребна да бисмо показали сву зачуђујућу сложеност функционисања реченичне структуре. Предикат 'подразумева' 'носиоца' глаголског садржаја, и 'подразумева' сопствену детерминативност без обзира на одсуство конкретног 'агенса'. У случају једночлане реченице упутно је говорити о имплицитној вишечланости иако она на структурном плану не постоји. То је 'скривена' вишечланост. Детерминативност је, како видимо из ових објашњења, знак и функционална структура вишечланости исказа, стварне (испољене у полилексемском саставу) или скривене (у једној лексичкој форми). Видећемо да она није ни једини ни основни вид функционисања детерминативности.

ва) Детерминативност се нужно схвата као 'прогресија', као семантички покрет чија је почетна тачка 'носилац', а следећа – сâм глаголски садржај. Овде је 'рематски' статус обезбеђен и за појединачну реч, без обзира на то што нема експлицитног детерминатума – 'теме'. Једночлана реченица, као наравно и двочлана, и равно као ова – јасна је по смислу. По томе и она, опет као и двочлана реченица, заслужује назив 'констатације', а то ће рећи сигнификатива с јасним смислом и развијеном информативном функцијом.

Вишечлани исказ и свака реченична форма без обзира на број саставних делова – јесу констатације.

вб) Констатација – посматрана с функционалног гледишта – обавезно обезбеђује 'значењску прогресију', дакле напредовање информативног процеса; а што се тиче структуре – начелно је вишечлана, што значи да је састављена из две или више сигнификација. Та спрега сигнификацијских форми, како

видимо, обезбеђује им комуникативну активност.

г) Једночлани непредикативни исказ, међутим, не спада у исти ред с реченицом, па га је неоправдано изједначавати с њом, ни практично ни у расправи о конститутивним члановима текста. Његов статус можемо дефинисати према већ учињеним напоменама искључиво као конститутивни елемент текста, али суптекстовни по карактеру. Но, у одређеним околностима и он добија могућност организације структуре сличне онима које смо објаснили горе – наравно, само по функционалним својствима, а не по структурним. Размотрићемо нешто грађе.

– *Пху!* Новац! И само тај новац! ИА Знакови 364.

– *Ти?* Ти! ИА Знакови 320.

– *А смрт?* Ноћ! Страх! Мрак! ИА Знакови 42.

– *Мушко!* Унук! ДЂ Кор. 194.

га) Почетни исказ првог примера '*Пху!*' спада у ред најнижих типова исказа: отпухивање као знак нерасположења, одвратности или сл. Други у низу '*Новац!*' из реда је номинација, дакле такође облика ниске информативности по себи. Али у положају у којем се нашао – он делује заправо као објашњење првог: објашњава повод који је породило узвик nelaгоде. Трећи члан структуре '*И само тај новац!*' само појачава експланативност претходног и уноси експресивни тон.

гб) У другом примеру је комбинација изоморфних јединица: у оба дела конструкције препознајемо личну заменицу другог лица (једине). Разлика у интерпункцији упућује на разлику у функцијама форми. Почетни члан изговорен је упитним тоном, представља израз сумње и неверовања, што подразумева потрагу за одговором (да ли је могуће присуство лица на које се заменица односи). Други члан узвичним то-

ном се одазива на унутрашње питање и израз је чуђења (када је говорник постао свестан присуства онога о коме је реч, врло се изненадио). Експланативност другог у односу на први ван сваке је сумње – наравно на комуникативном нивоу, на којем је у оваквој ситуацији могуће изразити је.

гв) Слични су односи у трећем примеру. Први исказни облик изражава између осталог питање, а остали су одговори на то питање – сваки са становишта сопственог лексичког значења.

гг) Последњи случај друкчији је по томе што се у оба дела изражава узбуђена тврдња, и по томе су они еквивалентни један другоме. Али други исказ по реду заправо друкчијим средствима сигнификује исту појаву и даје јој посебан значај на некој вредносној скали.

гд) Проведена анализа недвосмислено показује да у структурним приликама какве су се нашле у наведеним примерима – једночлани искази и виших и нижих типова у начелу могу да се нађу у функцији 'теме', дакле простог сигнификатива, или пак у функцији 'реме', то јест експланатора. Сем дакле јединственог исказа, и секвенца од више исказних форми – формирана у најелементарнијем виду, нпр. кад се састоји од два члана, или по правилу од два члана – како је већ горе речено, има вид по нечему сличан конструкцији типа Т + R.

д) Врло је важно оно што ћемо овде додати, а што је у складу с нашим схватањем о кохезионим процесима у тексту (Симић, Јовановић 2013: у шт.). Наиме, сем у полисентенцијалним условима, горе описана секвенца јавља се и у моносентенцијалним – бар привидно – као биполарна структура јединственог исказа, или неке прелазне варијанте између полисентенцијалности и моносентенцијалности:

– *Светити се животу* – заборавом ИА Знакови 179.

– *Отаџбина* – круг сунчеве светлости ИА Знакови 256.

да) Почећемо с потоњим примером, јер су односи у њему убедљивије организовани него код првог. Конструкција 'круг сунчеве светлости', синтаксички посматрана, представља апозицију номинацијске форме 'отаџбина' – с ингеренцијама њеног објашњења. Експланативност 'рематског' члана конструкције не може се порећи.

дб) И у првом примеру, мало необично уобличеном, инфинитивски први део у улози је сигнификатора садржаја, док други, адвербијални члан конструкције, објашњава начин остварења садржаја инфинитива.

дв) Хоћемо рећи да граница између синтаксичких моносентенцијалних и полисентенцијалних 'трансфрастичких' формација, у односу на структуре које овде испитујемо, није оштра. Биполарност може да се успостави и на унутарисказним релацијама, као и на међуисказним. У последњем случају имамо посла с полисегменталношћу. Биполарност и мултиполарност, дакле, могућа је и на међусегменталном плану, а и на унутарсегменталном – и симптом је смисаоне везе међу члановима конструкције, дакле њене текстовне организације.

ђ) Ипак, не можемо сматрати окончаном расправу о минималном тексту пре него што заузмемо став према формама као 'Пекара' изнад врата радње где купујемо хлеб, 'Рода' или 'Макси' на улазу у велике тржне центре, те 'Правопис', 'Геометрија' или сл. у насловима књига, итд. Све су ово, како видимо, једночлане номинације са сигнификативном функцијом (каткада уз то и симболизацијском, као 'Рода' и сл.). Али факат да стоје у показаним положајима и успешно обављају информативну функцију њих квалификује као самосталне текстовне јединице, без обзира на то што ни по

Радоје Симић, Јелена Јовановић Симић

којем критеријуму не одговарају дефиницији текста.

е) По томе постаје јасно да је свака вишечлана исказна форма у ствари некакав основни облик текста, јер он 'покреће развој теме', 'тематску прогресију', 'напредовање значења' или како се још назива тај значајан текстовни моменат. Функционална биполарност двочланог исказа – и сваке реченице! – чини их способнима да буду носиоци базичне особености текста: 'прогресије значења'.

3. Дошли смо до интересантног и донекле изненађујућег исхода наше расправе о основним јединицама текста, јер смо закључили да је – по једном критеријуму посматран – текст састављен од исказа као таквих. По другом пак њега чине само вишечлани искази вишег функционалног ранга: прост сигнификатив није структурна форма текста.

3.1. И заиста, и по интуитивном увиду, форме као *Ђију-ћи, Опала! Негде, Када? Слепци!* – не би могле бити идентификоване као текстови, иако шире структуре у које условно могу бити уклопљене свакако заслужују тај назив (Исп. Јакшићеве стихове: [...] *летимо ти ми / срца топити. / – Ђију-ћи!*).

(1) Дефиниција наше прве јединице гласила би дакле: *Исказ је основна саставна јединица текста – текстема.*

(2) А друге: *Минималну јединицу текста чини констатација, вишечлани исказ структуре T + R (// S + P).*

а) Учинили смо у дефиницијама извесну разлику: једно је 'саставна јединица', а друго 'минимална јединица'. Прво би било 'састојак' који удружен с другим формама истог ранга тек чини текст; а друго: минимална форма која има особине текста. Исказ као такав – у целини гледано – представља увек основну ћелију текста. Али није увек и минимална форма текста, већ су његове ниже варијације само градивни мате-

ријал за текст. Текст чине тек удружене у вишечлани (најмање двочлани) низ.

б) Једночлани исказ, према томе, удружен с другим јединицама у низ исказних форми, чини текстовну форму, али нешто друкчију од вишечланог исказа: – *Наочари?* – *На столу.* – По томе се морају разликовати два типа минималних јединица: једно је вишечлани јединствени исказ, констатација, а друго – низ исказа. Напоменимо да је структура с више од једног исказа такође разложива на делове попут 'тематско'- 'рематске' структуре. 'Теми' на том структурном нивоу одговара термин 'диктум', а реми – 'модус' (Валгина 2003). Ова јединица заслужује пуну пажњу и посебан назив; у књизи на коју се највише ослања наша расправа (Јовановић, Симић 2013: у шт.) заједнички термин за све јединице у којима се остварује 'тематска прогресија', за констатацију и полисентенцијалну секвенцу која му по односу делова одговара, јесте општи термин *в е р б а т и в*.

4. Наша овдашња разлагања заслужују још неке важне напомене.

а) Прво о чему ваља размислити јесу супсентенцијалне, унутарисказне вишечлане секвенце: биполарност структуре неспорна је не само код вишечланог исказа већ и код свих вишечланих конструкција било којег структурног ранга. Ми ћемо се подсетити само на већ утврђене чињенице које се тичу детерминације код мултилекси-калних синтаксичких спојева тагмемског нивоа и њиховој – с неког гледишта посматрано – начелној еквиваленцији с онима таксемског типа (Симић, 1975).⁸ Један од централних пасажа у том раду посвећен је анализи 'пропозиције', нпр.: *Човек је биће; Мачка је животиња* и сл.

⁸ О терминима 'тагмема' и 'таксема' в. Симић, Јовановић 2002б. Тагмемским се сматрају форме субреченичног и унутарисказног нивоа које се не тичу предикативности, а таксемски су предикативни облици.

Он гласи: „Предметни елемент пропозитивног денотата чине парови човек-биће и мачка-животиња. Лексичка значења чланова појединог пара стоје у односу 'партикуларни термин' – 'универзални термин', или 'хипокаименон' – 'категоруменон'. То је у ствари однос хипоним-хипероним. Мислим да нам се сада открива прави смисао апстрактне формуле 'предикат нешто казује о субјекту'. Парцијална синонимија даје могућност речима да именују исти предмет. Укључујући значење субјекта, предикат у ствари долази с њим у оноματοлошки однос: називајући предмет, предикат назива субјекат у целини. На тај се начин врши партикуларизација општег значења експланативног термина: термин 'животиња' именује у горњем примеру само 'мачку'. – Видимо да је једна од база компатибилности речи семантички однос који дозвољава називање истог предметног садржаја. Једна реч је у том случају парафраза друге“. Додајемо овде да је парафразирање у ствари сигнификација другим средствима с експланативним, објаснидбеним смислом. Објаснидбену сврху ваља, дакле, у начелу приписати комбиновању речи, односно синтагматском удруживању уопште. Из овог објашњења искључена је информативна перспектива, те се зато може говорити о еквиваленцији тагемских и таксемских лексичких спојева.

б) Без ограде, после оваквог објашњења, све синтагматске форме морале би се сврстати у ред елементарних текстовних састојака. Али постоје нека значајна ограничења која целу ствар стављају на своје место, и приморавају нас да унутарисказне синтагматске формације – са изузетком тематско-ремаатских структура – ипак у начелу посматрамо као суптекстовне елементе језичког израза. Најпре је ту питање информативности, које је својствено само таксемским унутарисказним спојевима,

иначе исказним формама. Даље, и појединачни исказ као и цео текст одликују се смисаоно и изговорно заобљеним, и у себе на извештан начин затвореним формама. Тагемске форме нужно успостављају континуитет и гарантују узајамну отвореност лексичких јединица које их чине (Симић 1975). И ваља поновити: синтагматска детерминативност окренута је сигнификацијским начелима одсликавања садржаја, док је експланативност на релацији између 'теме' и 'реме' ипак уграђена и у информативни смер комуникације. Уосталом, експланативност се тиче и предиката, док су синтагматске секвенце ван предиката по правилу сигнификацијске форме без информативног хабитуса.⁹

5. Крајњи исход наше расправе јесте да *елементарним састојком текста ваља сматрати исказ: једночлану или вишечлану смисаоно заокружену форму*, која је изговорно аутономна, дакле омеђена паузама. Ово би могло бити полазиште у дефинисању композиције текста. *Текст је* – из тог угла посматран – *лингвистички организован низ исказних форми*. Из другог угла посматрана, минимална форма текста јесте у начелу она у чијем је оквиру обезбеђено 'кретање значења', односно 'тематска прогресија'. Ова се остварује у структури T + R и у индикацијским формама, а такође и у мултисентенцијалним спреговима код којих један или неки од исказа има

⁹ Ово објашњење захтева извесно прецизирање, јер овако конципирана граница правих тагемских и тематско-ремаатских односа само је функционална, а не и начелна. Тагемски спојеви еволуцијски су кореспондентни с тематско-ремаатским и субјекатско-предикатским. Моменат семантичког 'отварања' за узајамни продор једне лексеме у семантички простор друге, односно обратно – затварања лексема у сопствени простор – врло је тешко одредити. Примера ради, и однос апозиције према речи којој је апонирана није 'отворен'. Где је линија потпуне синтаксичке интеграције речи у јединствену конструкцију – ваљало би посебним и суптилним анализама утврдити.

Радоје Симић, Јелена Јовановић Симић

експланативну функцију у односу на други или друге. Дефиниција текста (/дискурса)¹⁰ заснована на овим чињеницама могла би гласити: *Текст/дискурс је језичка структура, моносентенцијалног или полисентенцијалног састава, у којој се 'кретањем значења' или 'значењском прогресијом' обавља проток информација.* Исказ, по овој дефиницији, може се сматрати минималном текстовном структуром уколико поседује структуру T + R // (S +) P. Једночлани непредикативни исказ конституише текст само уколико је удружен с другим исказима у низ. Две су дакле линије по којима се може изучавати структура текста: једно је његов састав од више исказа – полисентенцијалност, полисегменталност; а друго – 'значењска/тематска прогресија'.

3. Закључне напомене

1. Време је да у нашој расправи формулишемо закључке. Текст, како смо видели, може бити истраживан по две теоријске линије.

а) Једно је стриктно структурни аспект, композициони како мисле теоретичари. По њему се основном јединицом мора сматрати исказ, а виши облици су параграф, одељак итд.; а друго је потрага за квалитативним особинама и врстама текста с обзиром на та својства на релацији тема–рема, односно на вишем нивоу диктум–модус.

б) На композиционој линији темељна особеност текста јесте сегментност његове структуре, тј. структурна затвореност исказа и појава апсолутних пауза. У стриктном значењу, полазна јединица текста овако посматраног заправо

би била бар бисегментална секвенца – која би обухватала низ исказних форми. Али смо ми већ раније утврдили да постоји и друга линија аналитичког разлагања текста, која до исказа долази преко форми у којима се остварује 'значењска прогресија' или сл.

2. Ако бисмо се одлучивали, а то сада морамо учинити, како назвати две јединице о којима говоримо, онда је прва, основни композицијски сегмент текста, и заправо се уобличава тек у параграфу, минималној сегментираној целини с обрисима стабилизоване структуре. Уважавајући Одинцовљев став, за њу ћемо узети термин '*текстема*'. Текстема је, дакле, *исказна форма у улози основне јединице текста.* Како параграф – већ смо рекли – може бити сведен и на опсег појединачног исказа, и ако је ту назив 'исказ' подређен композицијски релевантнијем 'параграфу', онда остаје да ту јединицу назовемо параграфом и стварно је посматрамо у тим оквирима без обзира на број исказних форми у њеном саставу.

3. Тиме је легализован став о исказу као тексту. И још нешто: композиција је, у суштини посматрана, заправо дистрибуција тематских целина по деловима и њихова систематизација у конзистентну целину. Овако посматран исказ, из угла дакле његовог тематског склопа и склопа виших јединица које конституише, јесте *текстема*.

4. Насупрот овој јединици имамо *минималну структуру у којој се остварује 'прогресија значења'* – а то су и вишечлани исказ, текстема, али и секвенца од више исказа (односно форма у којој се распознају функционална својства, дакле најмање бисегментална секвенца исказа, у којој се чланови један према другоме односе као 'тема' и 'рема', односно 'диктум' и 'модус'), дакле *вербатив*. 'Прогресију значења' покреће 'рема', односно 'модус', у полисегменталној структури. Овај се значајан по-

¹⁰ У расправи о тексту и дискурсу утврдили смо да се с неких позиција текст и дискурс могу сматрати структурно истоветним, а разлика је у средствима обликовања: у фонијској или графичкој материји. Зато у даљем току истраживања, ради једноставности излагања, у начелу не употребљавамо термин 'дискурс'.

крет суштински с комуникацијског гледишта остварује експланативношћу 'реме', односно 'модуса'. Рема и модус су у функцији експланатора,¹¹ а једна од линија експланације јесте утврђивање 'начина излагања'.

Вербатив би дакле био скупни назив за све форме у којима се остварује 'значењска прогресија' – и вишечлане исказе, као и 'интерфразне целине'. Вербатив је основна ћелија текста у којој је одредљив 'начин излагања'. По томе би минимални вербатив био једнак структури препознатљивој као врста или 'тип излагања'. Али о тим појмовима ваља још размислити.

5. И једночлана и вишечлана (двочлана) секвенца у чијем се оквиру остварује 'прогресија значења' поседују извесна функционална својства својих чланова, која могу имати значајну улогу у одређивању општих својстава саме те структуре, али и важан класификативни смисао у односу на текст.

а) На једној страни је функција теме и реме као основних састојака исказне форме. Тема је сигнификацијски елемент исказа, а рема носилац информацијске функције. Функционална својства реме испољавају се најпре у њеној информативности, али затим и у експланативности у односу на тему. По овоме потоњем моменту својства реме далеко су разумејенија, и класификативни аспект исказа с поласком на те чињенице представља посебан проблем, који се најбоље испољава у реченици и својствима предиката. У синтакси је овај комплекс појава познат као

¹¹ Исп. код Валгине, т. 5.3: „Основна, садржинска информација преноси се диктумом; допунска, оценска, интерпретативна – модусом. Нпр. у реченици-исказу *Хвала Богу, најзад је престала киша* – основна информација садржана је у компоненти 'најзад је престала киша' (то је диктум); друге компоненте представљају модус: оне прате основну информацију, субјективно је оцењују, коментаришу.“

проблем индикације садржаја исказа, о чему ће даље бити речи.

б) На другој страни је, рекосмо, функција 'диктума' и 'модуса'. Тематско-рематска структура својствена је исказној форми. Њихови пандани, 'диктум' и 'модус', функционишу у 'интерфразној целини'. Али пре коначног суда о томе размотрићемо схватања Н. С. Валгине о 'функционално смисаоним типовима речи'. Очекујемо да ће нам њени налази бити значајан подстицај за истраживање структурних својстава целог лингвистичког комплекса у којем се остварује 'значењска прогресија' и који смо назвали 'вербативом', а његова кључна својства претпоставили да су изводљива из – 'начина излагања'.

Извори

1. БЂ Приче: Ђопић, Бранко (1966), *Приче испод змајевих крила*, Београд: Просвета.
2. ДЂ Кор: Ђосић, Добрица (1976), *Корени*, Београд: Просвета.
3. ИА Знакови: Андрић, Иво (2005), *Знакови поред пута*, Подгорица: Тематизовао Р. Станишић.

Литература

1. Белић, Александар (1988), *О језичкој природи и језичком развоју I*, Издана дела 1, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
2. Bühler, Karl (1978), *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache* (1934), Frankfurt/M. – Berlin – Wien: Ulstein.
3. Валгина, Н. С. (1978), *Синтаксис современного русского языка*, 2-е изд., Москва: ВШ.
4. Валгина, Н. С. (2003), *Теория текста*, Москва: Логос.
5. Виноградов, Виктор (1960), *Грамматика современного русского литературного языка*, Москва: АН СССР, Институт русского языка.

6. Glovacki Bernardi, Z. (1988), *O tekstu*, Zagreb: Školska knjiga.
7. Daneš, František (1970), „Zur linguistischen Analyse der Textstruktur“, *Folia linguistica* 4: 22–78.
8. Ивић, Милка (1996), *Правци у лингвистици*, 8. изд., Београд: Библиотека ХХ век.
9. Јовановић, Јелена (2006), *Синтакса и стилистика српских народних пословица I и II*, Београд: НДСЈ – Јасен.
10. Јовановић, Јелена и Радоје Симић (2009), „Текст као језичка и комуникацијска структура“, *Српски језик XIV*: 591–628.
11. Ковачевић, Милош (1998), *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд – Србиње: Рашка школа – Просвјета.
12. Morris, Charles (1971), *Writings of the General Theory of Signs*, The Hague – Paris: Mouton.
13. Нечаева, О. А. (1974), *Функционально-смысловые типы русской речи (описание, повествование, рассуждение)*, Улан-Удэ.
14. Нечаева, О. А. (1999), *Очерки по синтаксической семантике и стилистике функционально-смысловых типов речи*, Улан-Удэ.
15. Одинцов, В. В. (1980), *Стилистика текста*, Москва: Наука.
16. Prins, Džerald (2011), *Naratoški rečnik*, Београд: Službeni glasnik.
17. Симић, Радоје (1975), „Две класичне теорије исказа у језичкој науци новог века“, *НССВД* 4/2: 283–298.
18. Симић, Радоје (2000), *Стилистика српског језика I*, Београд: НДСЈ – Јасен.
19. Симић, Радоје и Јелена Јовановић (2002а), *Основи теорије функционалних стилова*, Београд: НДСЈ – Јасен.
20. Симић, Радоје и Јелена Јовановић (2002б), *Српска синтакса I–II*, Београд: НДСЈ – Јасен.
21. Симић, Радоје и Јелена Јовановић (2009а), „О дискурсу“, *Узданица – часопис за језик, књижевност, уметност и педагошке науке*, VI/2: 7–21.
22. Симић, Радоје и Јелена Јовановић (2009б), „О тексту са гледишта“, *Анали Филолошког факултета* 21: 85–108.
23. Симић, Радоје и Јелена Јовановић (2013, у шт.), *Вербатологија. Лингвистичке основе науке о вербализацији света*, Београд: НДСЈ.

ON TEXT AND ITS STRUCTURE

Summary

The paper deals with one of the most challenging issue in text theory – what units the text consists of, and the way its elements are connected to provide for the unity of a whole. The authors conclude that the basic unit of any text is – a statement. With regard to its participation in the structure of text a statement is referred to as a texteme. Higher ranked in terms of composition units is a paragraph, a verbatim being the highest one in terms of structure and meaning.

jelenajo@bitsyu.net